

MAGICKÉ SLOVÁ, BYLINY A RACIONÁLNA ETNOMEDICÍNA NA BOŠÁCI VO SVETLE ARCHÍVNYCH MATERIÁLOV Z 19. STOROČIA

Doktori sú od nemoce a baby od ďábelských činov...¹

Martina Bocánová, Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Liečenie zvierat a ľudí bolo neodmysliteľnou súčasťou každodenného života ľudí nielen v minulosti, ale je tomu tak aj dnes.² Otázkam prosperity a zdravia sa venovala sústredená pozornosť, aj keď racionálne uvažovanie o príčinách, následkoch, liečbe a prevencii niektorých chorôb ustupovalo v prospech magického nazerania na realitu. Fyzické a duševné zdravie ľudí, prosperita a zdravie domácich zvierat boli nevyhnutné nielen pre prežitie jednotlivcov, ale i celých spoločností, ktoré boli vzájomne previazané a na seba závislé. V minulosti sa chodilo k lekárovi len vo výnimočných prípadoch, hlavne vtedy, keď osvedčené recepty ľudovej medicíny nezaberali a rodina musela zveriť chorého do rúk odborníkov. Do 18. storočia bola odborná lekárska pomoc³ postavená na tradícii ľudového liečenia a experimentu pre bežného človeka takmer úplne nedostupná. Z tohto dôvodu sa v prostredí obyčajných ľudí dlhodobo udržiavala tradícia ľudových spôsobov liečby.

Liečba bežných ochorení bola v kompetencii každého dospelého človeka, ženy sa však liečeniu venovali vo väčšej miere, keďže sa starali o deti a vlastne všetkých členov domácnosti.⁴ Osobitou kategóriou nápomocných žien boli pôrodné babice, ktoré pomáhali pri pôrodoch a následnej starostlivosti o novorodenca, vedomkyne, bohyne.⁵ Keďže ľudia verili v magický pôvod chorôb, resp. trápenia a strádania, bolo potrebné vyhľadať aj ich „odbornú“ a presne cieleňú pomoc.

O liečenie zvierat sa starali tí, ktorí okolo nich pracovali – ženy o hydinu a ošípané, muži o kone a rožný statok. Pokiaľ sa preukázalo magické zavinenie zdravotných problémov, riešili situáciu spravidla ženy, ktoré buď využili svoje vlastné vedomosti a znalosti, ktoré sa v spoločnosti udržiavali tradovaním z generácie na generáciu alebo vyhľadali pomoc skúsených žien – bohýň, i keď mali za nimi prejsť väčšiu vzdialenosť. Muži dokázali rýchlo pomôcť predovšetkým pri pracovných úrazoch v hore, napadnutí zvierateľom, dokázali ošetriť aj rozsiahle devastáčne poranenia či uštipnutie hadom.⁶

Bežné ochorenia sa liečili v rodine, spravidla o liečbe rozhodovala gazdiná ako najstaršia a najskúsenejšia žena, ktorá mala aj najväčšie znalosti. Recepty na liečivé masti, odvary a procedúry sa odovzdávali z generácie na generáciu, za najúčinnnejší sa považoval ten, ktorý bol použitý naposledy a po aplikácii ktorého sa chorý vyliečil.

Predstavy o príčinách chorôb a ich priebehu

Mnohé ochorenia boli dlhotrvajúce a mohli prejsť do chronického, prípadne až život ohrozujúceho štádia hlavne preto, že sa liečili, lepšie povedané eliminovali predovšetkým príznaky choroby ako bola zimnica, kašeľ, chraptot či horúčka a nie vždy sa podarilo

odstrániť príčinu ochorenia. V skutočnosti ľudia pátrali po vyvolávajúcich príčinách, pre liečiteľa bolo dôležité ich poznať, avšak nie v racionálnom, ale skôr v iracionálnom kontexte. Samozrejme, ľudová prax poznala príčiny chorôb, ktoré boli bežné a očakávané napríklad vzhľadom na vek, pohlavie či povolanie človeka, prípadne aj vzhľadom na životné podmienky ľudí.⁷ Pokiaľ sa však vyskytli choroby, ktoré boli nečakané, zvláštne, mali neštandardný priebeh, uvažovalo sa o magickej príčine ochorenia a liečiteľ⁸ sa sústredil na vyhľadanie príčiny, ktorá spôsobila neštandardné poškodenie fyzického či duševného zdravia.

Medzi najčastejšie ochorenia patrili choroby tráviaceho traktu spôsobené nesprávnou životosprávou, ale i nedostatkom potravy, ochorenia dýchacích ciest a choroby z prechladnutia, ktoré veľmi často vyústili do chronického stavu – lámký, ktorú liečili napríklad na prach utľčeným psincom bielym (*Agrostis alba*) zmiešaným s močom, prípadne rimbabou (*Tanacetum parthenium*), ktorú usušili, rozdrvili medzi kameňmi a vyrobili z nej masť. Príčinou poškodenia zdravia bola aj ťažká fyzická práca, vyčerpanosť, u žien mnohopočetné pôrody a samozrejme úrazy. Otázkou, akú zohrala v chorobnosti ľudí hygiena, je náročnejšie vyhodnotiť, keďže je potrebné brať do úvahy nielen tradičné predstavy o hygiene spojené s rituálnym očisťovaním ľudí, zvierat a príbytkov, ale aj dobové predstavy, ktoré sa širokospektrálne uplatňovali naprieč všetkými spoločenskými a sociálnymi vrstvami spoločnosti.⁹ Systémové opatrenia na ochranu zdravia sa u nás začali uplatňovať od 16. storočia, súviseli s epidémiou moru a cholery.¹⁰

Odovzdávanie znalostí a skúseností

V ľudovom prostredí sa vedomosti a znalosti odovzdávali ústnym podaním a priamym zaučením nasledovníkov do spôsobov liečenia a čarovania. Tam, kde sa mu nielen prakticky venovali, ale bola prítomná aj znalosť písma, sa spôsoby liečenia zapisovali.¹¹ Zápisky evidujeme od duchovných a vzdelancov, ktorí zbierali informácie hlavne na základe svojho osobného záujmu.¹² V ranných záznamoch, ktoré sa venujú chorobám a ich liečbe, nachádzame mnohé poverové predstavy aj magicke spôsoby liečby či určovania príčin chorôb. Vhodným príkladom je manuskript jezuitov z 18. storočia, ktorý sa venuje otázkam zdravia a chorôb a obsahuje v sebe nielen spôsoby racionálneho vyhodnotenia príčin chorôb a spôsobov liečby, ale aj mnohé poverové predstavy, ktoré boli v danom období v lokalite živé.¹³

V spise sa napríklad udáva, že čarodejnice môžu vážne uškodiť ľuďom aj zvieratám a je potrebné sa pred nimi chrániť. Ako prevenciu proti počareniu kravám odporúčali zmiešať slepačí žltok s myrhou, sväteným kadidlom, sírou a kôprom, toto všetko rozotrieť a dať piť kravám.¹⁴ Ak niekoho rozbolia nohy alebo ruky *lebo mu boli vliate do cesty čary*, má ohriať vodu, ktorá tečie z ľudských výkalov, a nech si umyje nohy alebo aj celé telo a potom sa umyje v čistej vode. Na počarenie menštruálnou krvou, o ktorom budeme písať nižšie, odporúčali piť horcovú vodu. V manuskripte nájdeme aj lúbostné čary, ktoré používali mladé ženy na to, aby si udržali lásku mužov. Išlo o využitie menštruáčnej krvi na magicke účely, čo sa považovalo za osvedčený prostriedok nielen na udržanie, ale aj na vzbudenie lásky muža voči žene.

„Informácie získal farár, ktorý bol farárom 10 rokov na Starom Hrozenkove a zistil túto poveru od svojho farníka: Farár sa ho pýtal, či nepoznal pred svadbou vlastnosti svojej nastávajúcej. Kopaničiar odpovedal: ‚Ja veru, velebný pán, som poznal aj nepoznal, čo to ale bolo všetko platné, keď ma ona počarovala.‘ Samozrejme, farár sa opýtal, akým spôsobom to jeho žena urobila. Odpovedal: ‚Po sobáši sa mi priznala, že keď mala svoj čas, vzala handričku, utrela sa a potom tú handričku omočila, čo som nevedel, v čaji. Ako som ja ten potvorný čaj vypil, bol by som potom letel za ňou aj na strechu.‘“¹⁵

Ľudové liečiteľstvo prenikalo aj do najvyšších vrstiev spoločnosti ako relevantný a často jediný známy spôsob riešenia problémov s fyzickým a psychickým zdravím. Vieme napríklad, že Alžbeta Czoborová, manželka Juraja Thurzu, nebola vždy spokojná so spôsobom liečby lekármi a nezriedka, hlavne po smrti svojho manžela, sa utiekala k ľudovým spôsobom liečby.¹⁶

Záznamy o liečebných praktikách, tiež obradoch, ktoré mali zabezpečiť zdravie a prosperitu, či magicky navrátiť človeku zdravie, sa nachádzajú väčšinou roztrúsené ako poznámky v iných textoch, súvislejšie ich môžeme objaviť v starých liečebných spisoch kláštorov. Racionálne a pragmatické postupy sa v ľudovom prostredí prelínali s magickými praktikami a podporovali sa navzájom v predpokladanej účinnosti.

Racionálne postupy ľudového liečenia

Najčastejším liečebným médiom boli čaje, ktoré sa pili aj bežne popri vode. V zásade sa predpokladalo, že všetky majú pozitívny účinok na ľudské zdravie hlavne v tom, že sa verilo, že čistia alebo riedia krv. Bežne sa pil žihľavový, repikový, lipový čaj a čaj z medovky a materej dúšky. Pri využívaní čajov na liečebné účely sa ľudia cielene zameriavali na zber a prípravu čajových zmesí. Odporúčalo sa liečivé bylinky zbierať do sviatku sv. Jána, či priamo v tento čas, kedy sa predpokladalo, že majú najväčšiu silu. Rastliny – ich odvary či výluhy sa používali nielen na pitie, ale aj na kúpele, naparovanie, obklady atď. Byliny sa aj konzumovali, a to nielen nadzemné časti, listy a kvety, ale podľa potreby aj korene, kôra či plody. Základom na výrobu masťí, v ktorých liečivá macerovali, či v rozpálenej masťi zahrievali, a tak extrahovali liečivé látky, boli bravčová, hadia, líščia, psia či jazvečia masť. Prepeličia masť sa napríklad využívala na liečbu belma a zápalu očí. Oleje, často už obohatené o liečivú zložku, získavali ľudia od olejkárov.¹⁷ Vyrábali sa aj alkoholové výluhy liečivých rastlín, ktorými sa potom potierali časti tela. Najčastejšie sa využívala na tento účel pálenka.

Liečba prírodnými prostriedkami bola založená na dlhoročnej skúsenosti a využití vedomostí nahromadených mnohými generáciami, ktoré sa odovzdávali v rodinách z pokolenia na pokolenie. Choré oči rodičia na Bošáci svojim deťom liečili vlastnými slinami alebo tak, že do nich nastriekali materského mlieka. Tento postup sa v ľudovom liečiteľstve využíva ešte aj dnes. Proti pásovnici sa odporúčal piť ocot z ovčieho mlieka a ten zapíť pohárkom borovičky, prípadne zjesť roztláčený strúčik cesnaku, ktorý sa zapil pálenkou. V pálenke, prípadne vo víne varili bukvicu (*Betonica officinalis*), podbeľ (*Tussilago farfara*), žihľavu (*Urtica dioica*), rojovník (*Ledum palustre*) a rebríček (*Achillea millefolium*). Tento nápoj pili proti „prsňým“ chorobám.

Tzv. horečnú zelinu (*Solanum dulcamara* – ľuľok sladkohorký) varili vcelku a odvarom vymývali chrasty a hostec. Čerstvé listy krvavníka (*Chelidonium majus*) varené v mlieku prikladali deťom na zapuchnuté uzliny, aby sa odstránil edém. Listy prikladali aj na opuchnutý žalúdok a vytlačenou šťavou potierali kurie oká. Rany na nohách liečili pravidelným kúpeľom v studenej vode a prikladali na nich čerstvé bukové listy. Odvar z byliny, ktorú na Bošáci poznali pod názvom repka (*Carlina acaulis*), sa pil na zastavenie krvotoku – nadmerného menštruačného krvácania.

Iracionálne príčiny nedostatku a chorôb a ich eliminácia

Za jednu z najčastejších magických príčin ohrozenia zdravia, prosperity, plodnosti a v konečnom dôsledku aj života sa považovalo porobenie, urieknutie.¹⁸ Urieknutí sa umývali

odvarom z čistca (Stachys recta). „*Jak sa odvarok sekne, je určený človek a vyzdravie, jak ne-sekne, čistý zostane, není liečení. Odvarok sa potom vyleje pod odkvap. Odvarku toho sa musí nalíať na tri taniere a chorého po tvári umyť, ale len dolu kožou (nie hoc jako mokřými rukami po tvári vozit) jak je určený zvarí sa odvarok a musia vyliat ho pod odkvap.*“¹⁹

Pri nezvyčajných prejavoch, ktoré sa vymykali štandardným fyziologickým prejavom, ľudia hľadali iracionálne vysvetlenia. Napríklad, keď novorodencom z bradaviek vytekali kvapky mlieka v dôsledku hormonálnej nerovnováhy, vysvetľovalo sa to na Bošáci tým, že ho *cecá Morena*. Ako liečebný prostriedok sa použil šúlok, tzv. panenka z exkrementu dieťaťa, zakrútila sa do šatky a prikladala sa na zdurené žľazy. Ľudské a zvieracie výlučky sa používali aj v iných prípadoch. Napríklad ako liek na zimnicu dieťaťa sa odporúčalo zmiešať dohromady otcov a kobyľí moč a dať tento prostriedok vypiť dieťaťu. Používal sa však aj iný liek, ktorého základom bola tiež viera v mágiu – masť zozbieraná z deviatich domov, ktorá sa v rovnakom pomere varila s octom a zmes sa podávala postihnutému ako liečivo.

Aj materské mlieko malo svoj magický rozmer využitia. Keď sa zjari lichva prvý krát zapriahala do jarma a bola „... *zvlášť bujná a dobre chovaná, potierajú jej šije nastriekaným ženským mliekom, aby dobre a pokojne ťahala. Jedny bujně junce nikto nechcel na jarmeku, až sa ich jedna žena chytila, nastriekajúc si na dlaň mlieka ponatierala ich a čepcom z hlavy strhnutým jich pleskla a junce skrotli.*“²⁰

Verilo sa, že choroby je možné zbaviť sa viacerými spôsobmi, často sa ju snažili vyhnúť, preniesť na iný predmet tým, že ním potrelí chorého a tento následne odhodili. Odporúčali sa dva spôsoby – zahodenie takéhoto predmetu na miesto, kam nikto nechodil alebo podhodenie predmetu na križné cesty, či popri chodníku, aby ho niekto zdvihol a zobral si zo sebou. Na toho človeka potom mala prejsť choroba. Na Bošáci stierali chorobu aj kúskom chleba, ktorý potom odhodili do lesa, kde ho mali vyzobať vtáky. Choroby sa stierali aj naruby prevrátenou košelou, opakom ruky či spodnou bielizňou.

Podobne fungovalo aj zmývanie chorôb, na ktoré sa používala voda. Pri tomto spôsobe odnímania choroby sa spravidla prihliadalo na kvalitu vody – či bola tečúca, či stojatá, tiež na miesto, kde sa naberala, spôsob nabratia. Pri vážnych problémoch sa voda začítavala, vyriekli sa nad ňou čarovné formule, ktoré mali chorému pomôcť. Najznámejšie využitie magicky upravenej vody je pri odstraňovaní urieknutia. Používala sa uhľiková voda, ale aj zmývanie či kúpeľ v čistci (Stachys). Pokiaľ sa voda po kúpeli zakalila či zmenila konzistenciu, naznačovalo to, že človek bol urieknutý, ale odrábanie úspešné. Do východu slnka nazbieraná rosa mala zasa pomáhať na bolesť hlavy. Okrem rôznych výluhov a odvarov z bylín, ktoré mali skôr racionálny charakter v použití, využívali sa aj odvary, ktorých účinok bol založený na viere v čary. Vlčiu tmu (šeroslepotu) liečili na Bošáci tak, že kúpili bez váženia čiernu pečeň, ktorú uvarili a zjedli a vývarom si vymývali oči.

Choroby sa snažili ľudia zbaviť aj vydymovaním miestností, okiadzaním chorých. Na lopatku nabrali žeravé uhľíky a na nich nakládli sušené alebo čerstvé byliny, prípadne iné predmety, ako boli srst zvieratá, nechty, chlieb, posvätené bahniatka či sušené zbytky zo štedrovečerného stola. V uvedenej lokalite sa verilo, že ak sa dieťa veľmi nalaká psa a má z toho problémy – poruchy reči, správania sa či spánku, je potrebné ho okiadzať srstou zvieratá, ktorého sa zlaklo. Moment zlaknutia sa však využíval aj ako liečebný prostriedok – dieťaťu liali olovo nad hlavou a potom nad ním silno s buchotom zavreli veľkú knihu.

Nielen srst, kosti, perie či iné časti zvierat využívali na Bošáci na liečbu a magické zabezpečenie zdravia a prosperity, ale aj celé zvieratá. Netradičným je záznam o zabezpečení zdravia hospodárskych zvierat. Odporúčalo sa vziať dve ešte slepé šteniatka, ktoré sa vložili do nového hrnca a zakryli sa novou pokrievkou. Hrnec sa vložil do pece, keď bola rozpalená. Bolo treba vyčkať, až pokým telička nezuholnatejú. Zuholnatené sa mali rozdrviť na prach

a z neho sa dávalo po štipke domácim zvieratám do vody, alebo sa vyrábali z cesta guľôčky, do ktorých sa prášok zamiešal a tak sa podával zvieratám.

Na bolesti hrdla používali nielen biely psinec (*Agrostis tenuis*) utľčený s vodou, ale ako obklad aj uvarené, teplé lastovičie hniezdo na hrdlo, ktoré bolo zvnútra opuchnuté. Proti „lúpaniu“ perie sovy, jastraba alebo srst' morských prasiat. Srdce krčice spálené na uhol a roztlčené na prášok dávali ľuďom chorým na epilepsiu.

Pri liečení epileptických záchvatov sa využívalo aj náhle zľaknutie. Odporúčalo sa, aby k takto chorému pristúpil človek, ktorý predtým nikdy nevidel epileptika, a ten mu mal znenazdajky napľuť medzi oči. Štikútku – čkanie, ktoré nechcelo prestať, mali zastaviť tak, že na postihnutého niekto znenazdajky skrikne: Tys' to ukradol! prípadne: Počkaj, čos' vykonali! Potom mu má čkanie okamžite prejsť.

Liečenie neduhov sa realizovalo aj bez priameho kontaktu s postihnutou osobou, a to hlavne vtedy, keď sa predpokladalo, že závažný stav je spôsobený čarami. Podľa záznamov vieme, že sa „... jedna mladá žena v Bošáckych kopaniciach bláznila. Povolali k nej Zigovú zo Zábudišovej, aby jej pomáhala. Táto dala blázniacej žene vyzliecť rubáč, v trlici ho trepala, taktiež aj rukávce, čepiec, čuník z hlavy a fertuchu, potom takto vytrepané šaty cepami mlátila, aby chorá od gnávená bola oslobodená. Na to k posteli chorej u hlavy postavila metlu hore prútami a do tej metly vopchala nôž, vidličky a nožnice – na podobu kríža. To všetko proti tej čarodejnici, ktorá chorej počarovala.“²¹

Na liečenie, ale aj poškodzovanie zdravia a odnímanie šťastia sa využívali nielen bylinky, ale aj rôzne predmety. Tie bývali získané zvláštnym spôsobom – ukradnuté, kúpené bez jednania, odnesené bez slova, bez toho, aby sa človek obzrel. Ak chcel niekto poškodiť zdravie a prospech druhého, využíval na uvedené účely zem z cintorína, spod prahu, hlinu spod zdochnutého psa či zem nabratú z troch hrobov, ktorú potom neprajníci rozsýpali okolo domu. Nešťastie privodila aj miera mŕtveho zastrčená do škáry domu. Na ochranu sa okrem už spomínaných bylín využívala aj svätená voda, okiadzanie bahniatkami či zbytkami zo štedrovečerného stola, modlitby, aromatické plodiny ako cesnak atď.

Iracionálne spôsoby liečenia koexistovali spolu s racionálnymi. Kožné choroby sa liečili nielen kúpeľmi v odvaroch z bylín, potieraním liečivými masťami, ale aj šuminami z variačeho sa mäsa, na vredy ľudia prikladali smotanu s páperím. Aj nepekné kožné výrastky a bradavice sa odstraňovali magickým spôsobom. Postihnutý mal nájsť niekde kosť a ňou si bradavice symbolicky postierať. Kosť sa vrátila presne na pôvodné miesto a človek sa mal odobrať domov, neobrať sa po ceste a ani sa s nikým nerozprávať. Na druhý deň alebo v krátkej dobe mali bradavice zmiznúť. Bradavic sa zbavovali ľudia aj tak, že išli do katolíckeho kostola, keď sa slúžila omša a keď kňaz spieval oremus, pošúchal človek bradavice po kostolnom múre smerom hore a mal sa ich v krátkej dobe zbaviť. Racionálne sa bradavice odstraňovali najčastejšie podviazaním niťou či konským vlasom. Bradavica po pár dňoch odumrela a odpadla.

Na kopaniciach bol podobne tak ako aj inde problém s nemiernym užívaním alkoholu. Ženy, ktoré mali muža *korhela*, mu mohli dať skúsiť zjesť slepú myš, aby s pitím prestal. Overeným spôsobom ako zničiť túžbu po alkohole bolo využitie konope (*Cannabis sativa*), ktoré vyrástlo na jeseň a prežilo zimu. Taká bylina sa mala uvariť vo vode a odvar sa mal dať vypiť alkoholikovi. Tým mal byť problém so závislosťou vyriešený a človeku sa mal alkohol navždy znechutiť. Tak ako bolo možné človeka zbaviť závislosti na alkohole, tak mu túto závislosť bolo možné privodiť. V Riznerovej zbierke sa spomína žena, ktorej dali zjesť puchor pretiahnutý cez husací hrtáň. Žena následne začala holdovať alkoholu a upila sa na smrť.

Niektoré liečebné postupy boli zdĺhavejšie a náročnejšie na prípravu ako iné. Týkalo sa to hlavne závažných ochorení, ktoré ohrozovali život človeka, ako bola napríklad epilepsia.

Na Bošáci poznali spôsob, ako ju liečiť pomocou zvláštne pripravených ingrediencií. Do čierneho kohúta, ktorý nemal inofarebné perie, keď ho na Jána kapúnil, zašivali muškátový oriešok. Tento kohút sa o rok na Jána zabil, oriešok sa z neho vybral a potlčený na prach sa dal užívať epileptickému pacientovi.

K liečbe magickým spôsobom sa využívali aj stromy, do ktorých mala byť choroba prenesená. Takto sa liečili tzv. *prípory* – stav, kedy sa dieťaťu ťažko dýchalo, *až mu boky splyvajú*.²² Vtedy ho nosili okolo orecha, orechový peň po tri razy potrelí sadlom a pomedzi to odriekali:

Zájdí slnko za hory
a tieto prípory
za tie orechové kôry.

Dieťa choré na suchoty preťahovali cez mladý rozštiepený a rozťahnutý dubový pník, aby pustením a zavretím sa rozštiepeného duba aj suchoty zostali zacviknuté. Druhým spôsobom, ktorým sa liečili suchoty detí na Bošáci, patrilo nasledovný postup: z deviatich brodov bolo treba nabrat' vody, z deviatich detských hrobov hlíny, z deviatich nánožníkov slamy, pridať deväť kapustných hlúbov a deväť starých vretien. Všetko to spolu varili a v tom kúpali choré deti. Medzi varením sa šepotom začítavalo: ne jeden, ne dva, ne tri... Potom sa dieťa po deviatich detských hroboch pogúľalo a v dome na prahu dverí dalo preskočiť psovi. Rizner spomína aj tretí spôsob, kedy sa pri dome vykopú tri jamy a do každej sa choré dieťa na chvíľku položí a pri tom sa zarieka. Slová nie sú zaznamenané, keďže ľudia ich nechceli prezradiť.

Žltacky sa snažili zbaviť tak, že do žltej mrkvy vykrojili z hrubšieho konca hlbokú dieru na spôsob kalicha, do toho dal „... *na zlátenicu chorý svojho moču a povesí cez noc do komína. Ráno mok vypije, tenší koniec z tej koniec odreže aby mrkva rúru predstavovala. Cez tú rúru musí sa potom ísť dívať na krížne cesty*“.²³

Ľudia sa obávali hlavne ťažkých foriem porobenia, problémov, ktoré súviseli s démonickými postavami a ich pôsobením. Pokiaľ sa človek dostal do ich moci – z nevedomosti, vedome za istým cieľom či aj náhodne, mohlo sa to pre neho skončiť fatálne. V takýchto prípadoch, ako uvádzame nižšie, nepomohla ani pomoc skúsenej bohyně. „*Jedna žena išla k Papalačke do Hrozenkova aby jej vyčítovaním zlého ducha z tela vyhnala. Tá jej ho aj vyčítovaním vyhnala. Ale čo na plat, keď ten zlý duch išiel za tou ženou a keď prišli pod Červené vyše Podhradia, tam ju roztrhal a roztočil? Na kusy. Na druhý deň našli kde hlavu, kde ruku, kde nohu, kde iný kus tela porozhadzovaný po chotári. Toto za pravdu drží sa v Podhradí*“.²⁴

Verilo sa, že k najťažším typom porobenia patria tie, kedy človek čary alebo preliatie prekročí. Všeobecne sa malo za to, že „... *prekliate kolo zakliatou vodou kto prekročí do ťažkej choroby upadnúť musí, ktorej sa len odčarováním môže pozbaviť. Na Štefana keď zvonár na deň zvonil videl dve nahé dievky okolo zvonice obehnúť a potom na zadku sa šmýkať do potoka, kde vody načreli a pred lávkou kruhy predliali. Zvonár uberajúc sa domov to preliatie prekročil a hneď ho začali nohy bolieť tak, že viac dní ležal*“.²⁵

Pri starostlivosti o zdravie hospodárskych zvierat sa osobitná pozornosť venovala hlavne kravám. Na ich dobrom zdraví závisela výživa celej rodiny. Verilo sa, že pokiaľ má krava zdravotné problémy, prestalo sa jej tvoriť mlieko, dojila krv či ju nebolo možné vôbec dojsť, boli za tým čary neprajných osôb. Aby sa ich bolo možné zbaviť, bolo potrebné identifikovať škodcu.

„*Vdova Poláčková vo Štvrtku*²⁶ *mala peknú kravu, len jej razom začala chradnúť a nedávala mlieko – chystala sa ju už zabiť. Poradili jej, aby išla k bohyni do Žitkovej na Moravu. Poláč-*

ková poslala tam dcéru s troškou srsti z tej kravy, aby sa o pomoc poradila. Posielkyňa vzala si 60 grajciarov a pre bohyňu nový rubáč. Bohyňa sa jej pýtala, nač prišla. Či o ľudí, či o lichvu. Keď jej povedala, že o lichvu, tá povedala: Máte tri kusy lichvy, na to žiadala od posielkyne ručník z hlavy, ktorý nosievajú pri opatrovaní tej lichvy. Na to zlievala do hrnčeka vody po tri razy. Vosk, dlhé zariekanie ako modlitbu, pokaždé nad tým odriekajúc a veštila, čo jej krave počarovalo. Tú vodu dala posielkyne, aby nezdravej krave z nej po troške dávali do nápoja, chomáč zelín z deviatich medzí a drevo, medzi ktorý nesmie byť šíp, oskoruša ani dub.

Na Vyškovci bosorka zlievala vosk, aby zistila, čo sa lichve stalo. Povedala: Hnevali ste sa so susedou a tá vám lichve probila. Zakopala vám pod prah kosti. A vy preto, že ste prestavovali stavenie, ste ho zamurovali.⁴²⁷

V Bošáckej doline sa veštilo aj pomocou sita, do ktorého sa zapichnú zatvorené nožnice. Zúčastnia sa toho dvaja ľudia, každý na jednom prste má položenú špičku z týchto nožníc a ticho držia. Postupne menujú mena podozrivých ľudí jedno po druhom, pri ktorom mene sa sito krútiť začne, ten je škodca. Postup pri liečení zvierata a odhalení, prípadne potrestaní škodcu nebol jednoduchý. Bohyňa podľa záznamu odporúčala nasledovný postup.

„Aby varili s vodou z deviatich studní pred východom slnka nabratou a keď tento odvarok vylejú cez dva kosáky, dva nože a dve vidličky krížom preložené na koryto, aby tým odvarkom vechťom Dobovníku (*Veronica beccabunga*) spraveným potierali do východu slnka tu kravu, omývali [ju] po tri dni. Na tretí deň aby z tých zmyvkov do fľašky vzali a v poli pod čakanku zakopali. Ktorá žena krave pričarovala, tak uschne ako tá čakanka, pod ktorou je fľaška zmyvkov zakopaná. Na to aby išli ku Krížnemu plotu a vytiahnuť krížny kolík, do tej diery aby z tej vody do východu slnka naliali a kolek vrchným koncom naspat zahlbili, a tiež do mraveniska aby do východu slnka z tých zmyvkov zakopali. Potom aby tej vody naliali na šíp a na bez a ... vechť na troch prahoch a na štvrtom nátoni aby ho uhoďili a potom do ohňa, do ohňa naliat tých zmyvkov a spakruky odhodným – nepotrebným vretenom miešať tak dlho zakiaľ oheň nevyhasne – že sa musí urobiť znak na tej bosorke.“⁴²⁸

Ako Ľudovít Rizner poznamenáva, pôvodne sa robilo inak a jednoduchším spôsobom. „Kopali na radu bohyni pod prahom... v maštali a pod prednými nohami lichvy našli tam celú lopatku a z nohy ..., črepy z nového hrnca a z misy, čierny kameň z Haluzického cintera... a iné väčšie, menšie kosti aj škraň. Tých vecí bola plná slamnica. V hrante našli zahlobený kliniec z umrlejšej truhly. Všetky tieto vykopané veci zahodili do Váhu.“⁴²⁹

Ľudia verili, že treba zamedziť prístup bosorky do maštale ku kravám. K ochranným praktikám patrilo zapravenie trnistej halúzky do okna – šíp, prípadne zatlačenie štyroch klinčov do rámu dverí. Vstupu bosoriek do maštale mala zabrániť aj kolomaž, ktorú mávali uskladnenú na tomto mieste. Zaujímavou informáciou je viera v existenciu gazdu ako hada v domácnosti. Na Bošáci sa verilo, že v každom dome musí byť had, lebo ten je gazdom v dome, a kde nie je, tam sa hospodárstvu nedarí. Ľ. Rizner zaznamenal prípad, kedy mu ľudia hovorili o hadovi, ktorý cical kravu. Keď na to domáci prišli, pretali ho a krava na triesku vyschla, tak že ju za dvanásť zlatých predať museli. Inak ako k hadovi sa stavali ľudia k ropuchám. Pokiaľ ich zbadali na gazdovstve, snažili sa ich zabiť, pretože sa verilo, že sú to premenené bosorky. Pokiaľ takúto žabu zabili, malo z nej vytiect veľa mlieka a kravám sa malo začať znovu daríť.

Ak chceli domáci pomôcť krave, ktorá chorľavela a odmietala žrať, vybrali sa na Žítkovú pro pomoc k bohyni. Ako zachytávajú archíválie, bohyňa im kázala nakúpiť v lekární jelenej a rybacej masti, pridať v sklepe biely zázvor, pušný prach a puškvorec. Do zmesi sa ešte zapravil horec a sklenená pena, a to všetko mali dať zožrať krave. Po tejto procedúre sa jej mala vrátiť chuť do života. Súčasťou liečby bola aj duchovná stránka, majitelia kravy mali dať do kostola na modlenie za božie požehnanie v hodnote jedného šestáku.

Pre ľudí bola dôležitá aj kvalita mlieka, od čoho sa odvíjala kvalita masla a smotany, ktoré bývali určené na predaj, a tak sa stávali pre rodinu zdrojom príjmu. „Gazdiná, ktorá sa do čarov rozumela, mávala za roštom masť, ktorou pomastila múteník – namútila vela masla. Raz jej slúžka z tej masti vzala a použila – prišiel k nej červený muž a žiadal, aby sa mu krvou podpísala, aby vždy tej masti hojnosť mala. Slúžka to ale urobiť nechcela. Gazdiná spozorovala, že jej masti ubudlo, a lepšie ju schovala.“ Verilo sa, že krava, ktorá zje bielu cibuľu, bude mať kvalitné a husté mlieko, ako sa na Bošáci hovorilo *oblečené v deviatich kožiach*.³⁰

Schopnosť liečiť a čarovať – namiesto záveru

Tradičná zdravotná prevencia pozostávala jednak z realizácie úkonov, ktoré mali zachovať zdravie, jednak z dodržiavania zákazov sankcionovaných zhoršením zdravia, ba i smrťou. V starších vrstvách tradičnej kultúry boli obidve zložky obsiahnuté v normách regulujúcich správanie gravidnej ženy a šestonedielky, v zásadách opatery dieťaťa, stretávame sa s nimi vo svadobných aj pohrebných zvykoch, boli súčasťou výročného obyčajového cyklu, pracovnej, spoločenskej a inej aktivity. Ľudia pri starostlivosti o zdravie a riešení bežných zdravotných problémov neboli odkázaní na odbornú lekársku pomoc, v zásade si vystačili so svojimi vedomosťami, ktoré tradovali z generácie na generáciu. Vyšším stupňom pomoci bola tá, ktorá pracovala s magickými prostriedkami – či už to boli predmety, byliny, slová, gestá atď. V uvedenej lokalite sa magickým spôsobom liečby, ochrany zdravia, zabezpečovaním prosperity a odhaľovaním škodcov zaoberali predovšetkým ženy. Nielen magické praktiky sa odovzdávali v rámci rodiny, ale verilo sa, že aj magické schopnosti. Predpokladalo sa, že bohyňa odovzdá tieto sily svojej nástupkyňi na smrteľnej posteli, keď ju bude držať za ruku. Ľudia rozlišovali dobré ženy s týmito schopnosťami, ktoré okoliu pomáhali, a tie, ktoré škodili.

Už Samuel Reuss v Zbírkach k cirkevnej histórii Hroncu napríklad píše: „Čarodejníctví, kteremu najlepe stare ženy rozumeli... Meli tito tak řečene strigy a striguoni vybornou znalost zelin, obzvlášte jedovatých a nebezpečných, kterými skutky divne a před pospolitým lidem neobyčejně vyvesti umeli. Jejich kumšty nalezeli v proklinani, začítani, podstreleni ran a nemoci hojení k čemu obširna znamost sa vyhľadavala a vetším dilem s poverami spojená byla. Jmeno dobročinných a naklonených žen bylo ženy moudre; zlostne pak a pomstive ježibabami se nazývali.“³¹

Podľa ľudovej viery vedel liečiť človek, ktorý sa narodil so zubami, alebo v „čepčeku“, kto si pred Ďurom potrel ruky žabými vajíčkami alebo si po nich nechal prejsť mloka. Túto schopnosť mohol získať aj ten, kto umierajúcemu podal ruku. Táto sila sa chápala ako boží dar, okolie ju mohlo považovať aj za znamenie spojenia sa s nečistými silami.

Liečiteľské schopnosti mohol človek nadobudnúť aj počas svojho života napríklad tým, že prišiel do kontaktu s nadprirodzenými bytosťami či javmi, stala sa mu zvláštna, či život ohrozujúca príhoda, po ktorej sa u neho objavili schopnosti liečiť, prípadne bol do tohto tajomstva zaučený niekým, kto toto umenie ovládal. Môžeme tvrdiť, že základná znalosť bylín a liečiteľských postupov, ktoré by sme dnes vyhodnotili ako postupy s racionálnou podstatou, boli vo všeobecnej známosti, pokiaľ sa ich využívanie spájalo so zariekaním, zaklínaním, využívaním magických prvkov, vyžadovali už osobu, ktorá sa tomuto špeciálne venovala. Liečenie sa spájalo s poznaním prírody, zbieraním bylín a iných ingrediencií, ktoré sa používali v ľudovom liečiteľstve. Ľudia verili na silu mágie dotyku aj podobnosti a využívali ich pri snahe prinavrátiť zdravie a prosperitu ľuďom i zvieratám.

Nadprirodzená sila ľudí nadaných liečiteľskou schopnosťou a tých, ktorí spolupracovali s neznámym svetom mimo bežnej ľudskej skúsenosti a reality, bola podľa ľudových predstáv taká silná, že jej obyčajný človek musel podľahnúť. Pokiaľ včas rozpoznal nebezpečenstvo, mohol vyhľadať pomoc inej skúsenej osoby, ktorá porobenie či iné negatívne pôsobe-

nie eliminovala.³² V Riznerovom súpise je tiež uvedený príklad na magické pôsobenie na iných na dialku na základe sily slova či priania. Zapisovateľ hovorí, že na Bošáci boli ľudia presvedčení, že ak človek nabije do pušky vianočný hrach a vystrelí na ľubovoľnú stranu, podarí sa mu vystreliť oko osobe, na ktorú myslí. Pridáva príbeh z Podhradia o slepej žene, o ktorej sa hovoril príbeh, ako magickým spôsobom prišla o zrak.

„V Podhradí je jedna žena slepá. Toto hovorí o jej oslepení ľud. Tato Reváčka brala svojej švagrynej bohyni na streche netresk³³ – Tá bohynia – Dora Marták kričala na ňu, aby jej netresk zo strechy nezhadzovala, a keď predsa Kováčka zhodila, teda na ten násyp spadnutý netresk Dora s hnevom odkopla na hnoj a vtom ju hneď koleno zaboľelo. To považovala Dora za účinnok čarov Rováčkyných. Aby sa teda nad švagrinou vypomstila, odebrala sa na Žitkovú k bohyni. Táto Doru v koryte v odvarku rozličných zelín vykúpala, na to dala do flinty vianočný hrach a vystrelila ven oknom. Roháčke v podhradí vyskočilo oko.“

„Magické usmrcovanie protivníka na dialku prostredníctvom gesta alebo zastupujúceho predmetu (hlinená, vosková figúrka, šľapaj protivníka, obraz, plameň sviečky ap., sprevádzané magickým slovom, predstavuje jeden z univerzálnych znakov v mágii.“³⁴ V rámci skúmanej problematiky je nesmierne zaujímavá téma, ktorá sa viaže na zariekania a zaklínania a poukazuje na rešpekt a vieru v silu slova, ktoré sa môže de facto zhmotniť a priniesť človeku nešťastie v prípade kliatby či šťastie v prípade dobroprania. V spise sa nie raz stretávame s tým, že zapisovateľ sa nedostal k slovám, ktoré boli odriekané pri liečebných a iných praktikách, a tak ich nemohol zaznamenať. Verilo sa, že pokiaľ sa prezradia, stratia svoju silu a často sa len šepkali. Proti takémuto silnému magickému pôsobeniu sa ľudia bránili prostriedkami, ktoré v sebe prepájali staré archaické predstavy o fungovaní sveta s kresťanským náboženstvom. Vykiadali sa príbytky, hospodárske budovy, okiadzali sa chorí, miesta sa vysväcovali svätenou vodou, urieknutých zmývali začítanou vodou a vodou z čistca. V ľudovom liečení, ktoré sa zameriavalo na to najcennejšie, čo človek mal – zdravie a život, sa uchovali v zaujímavej symbióze najstaršie názory na život, kontakt s iným svetom a vytvoril sa priestor, kde vedľa seba koexistovala kresťanská modlitba aj zariekacie formuly.

VEGA : Sociokultúrne aspekty života v horskom prostredí 1/0193/19.

Poznámky:

- 1 Citácia je vybraná z archívnych materiálov, na základe ktorých je spracovaný nasledovný text. Zapisovateľom informácií o spôsoboch ľudového liečenia je Ludovít Rizner, ktorý ich zozbieral v Bošáckej doline na konci 19. storočia. Literárny archív Slovenská národná knižnica Martin (ďalej LA SNK Martin) Martin C 515, Rizner Ludovít, 8 jd. 498 s.
- 2 Príspevok je spracovaný na základe písomných poznámok Ludovíta Riznera, ktoré zapisoval v druhej polovici 19. storočia v lokalitách Bošáckej doliny. Ludovít Rizner bol pedagóg so záujmom o históriu a etnografiu, vďaka čomu bol obviňovaný z panslavizmu. Narodil sa 18. 3. 1849 v Zemianskom Podhradí, kde aj zomrel 7. 10. 1913. Je známy predovšetkým ako zakladateľ slovenskej bibliografie. Zošit s Riznerovými poznámkami sa nachádza v archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine a informácie z neho ešte neboli publikované. Riznerove písomné záznamy pochádzajú z Bošáckej doliny, ktorá je situovaná v západnej časti Bielych Karpát. Je charakteristická kopaničiarskym osídlením. Územne sa tiahne zo Slovenska až do Českej republiky.
- 3 Suplovaná predovšetkým kláštormi a duchovnými jednotlivých rádov, ktoré inklinovali k tejto problematike.
- 4 Liečebné postupy sa vytvárali aj na základe udalostí, ktorých boli ľudia svedkami. Napríklad ako liečebný prostriedok proti besnote a *blázneniu* sa na Bošáci používal cesnak. V Riznerovom súpise

- čítame, že jednu ženu pohrýzol besný pes tak, že z toho zbesnela. Keď si s ňou nevedeli poradiť, zavreli ju do komory. Tam našla veniec cesnaku a všetok rozhrýzla a od toho údajne vyzdravela. Z tohto dôvodu sa uvedený postup začal používať pri podozrení na besnotu.
- 5 Vedomkyne, bohyne, vražkyne boli v spoločnosti vnímané ako osoby nadané zvláštnou silou a ich pôsobenie bolo považované za pozitívne, na rozdiel od strig, ktoré ľuďom škodili. Dokázali liečiť bylinkami, zariekaním, veštiť budúcnosť, poznať „osúdenca“ – osudom určeného životného partnera, pomáhať pri porobení, určiť zlodēja, pomáhať vo veciach lásky. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava: Veda 1995, s. 44.
 - 6 Osobitnou skupinou ľudí, ktorá sa viaže na ľudové liečiteľstvo, boli šafraníci a olejkári. H r o z i e n č i k, Jozef. Z dejín slovenských šafraníkov. (Príspevok k poznaniu duchovnej produkcie slovenského ľudu). In: *Národopisný zborník 6–7, 1945–1946*, č. 2–4, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 148–155; H r o z i e n č i k, Jozef. Turčianski olejkári a ich osudy. Protiolejkárske nariadenia. – „Knižička Olejkárska“. In: *Sborník Muzeálnej spoločnosti Slovenska 32–33, 1938–1939*, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 1–13.
 - 7 To isté platilo aj u zvierat.
 - 8 Ľudia verili, že sa niektoré osoby môžu narodiť s predispozíciou k liečeniu či schopnosťou nadväzovať kontakt s iným svetom, iní sa mohli tomuto umeniu priučiť či im mohlo byť odovzdané na smrteľnej posteli alebo ešte počas života. Takéto odovzdávanie magických schopností a vedomostí sa deje na základe dobrovoľnosti. Napríklad počas terénneho výskumu v obci Kostoľany pod Trbečom sme zaznamenali informáciu o dvoch ženách, ktoré si odovzdávali vedomosti a schopnosti pri kotlíku so zelinami, nahé, spoločne prikrýté plachtou. B o c á n o v á, Martina a S l o b o d o v á N o v á k o v á, Katarína. *Kostolianska dolina: (teoreticko-metodologické a praktické aspekty terénneho výskumu)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2015, s. 119. Podrobné informácie nachádzame aj v knihe Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na Horných Kysuciach. M a r e c, Jozef. *Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na horných Kysuciach*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011. 395 s.
 - 9 H o r v á t h o v á, Emília. O liečebných praktikách v Slovenskom Komlóši. *Slovenský národopis* 18, 1970, č. 3, s. 488–495.
 - 10 C h u r ý, Slavomír. Hygiena obyvateľov Slovenska a ľudová prevencia chorôb koncom 18. storočia vo svetle archívnych materiálov. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 2, s. 314–319.
 - 11 Š v a g r o v s k ý, Štefan. Míchalovský manuskript o ľudovom liečení. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 2, s. 320–323. V manuskripte nájdeme 269 receptov, rád, návodov a poučení o chorobách ľudí a zvierat, časť Pomoščník u domovstve gazdovstve obsahuje 195 receptov, rád, poučení, na liečenie chorých domácich zvierat.
 - 12 H o r v á t h, Pavel. Zbierka ľudových povier a zvykov z okolia Uhrovca z r. 1823. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 1, s. 102–118.
 - 13 H o f e r, Josef. Čím a jak léčili jesuité před 200 lety na Starém Hrozenkově. *Slovenský národopis* 11, 1963, č. 4, s. 553–564.
 - 14 H o f e r, Josef. c. d., s. 563.
 - 15 Tamtiež.
 - 16 H o r v á t h, Pavel. Ľudové liečenie na Thurzovskom dvore v Bytči v prvej polovici 17. storočia. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 2, s. 247.
 - 17 H o r v á t h o v á, Emília a H o r v á t h, Pavel. Lieky a liečebná činnosť turčianskych olejkárov v 18. storočí a na začiatku 19. storočia. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 4, s. 465–502.
 - 18 Príčinou urieknutia bola najčastejšie neprajnosť, zlý pohľad, závišť, ale mohlo ísť aj o mimovoľné nechcené poškodenie zdravia. Prejavovalo sa chradnutím človeka, neprospievaním, plačlivosťou u detí, odmietaním jedla. V kritických prípadoch malo končiť smrťou. Ľahšie formy urieknutia vedeli ľudia odstrániť aj sami pomocou kúpeľa v čistci či uhličkovou vodou. Ťažšie formy vyžadovali prítomnosť skúsenej ženy. B o c á n o v á, Martina a S l o b o d o v á N o v á k o v á, Katarína. Magické liečenie, ochrana a poškodzovanie zdravia na príkladoch z vybraných lokalít Slovenska. Carmina vel caelo possunt deducere lunam. In: Číhal, Petr, ed. *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2015, s. 23–31; Dôležitá bola ochrana človeka. Z tohto dôvodu sa nosili na tele ochranné byliny, buď vo vrecúškach, alebo zašité v odeve,

či vložené do obuvi, prípadne vrecka – kúsok chleba, trochu zeme, červené stužky na ochranu, povraz z obesena, pokiaľ išli na súd a i. Ochranné byliny, ktoré nosili ľudia so sebou, boli maronka (*Galium odoratum*), čiernobyl (*Artemisia absinthium*), oman (*Inula helenium*), v ľúbostnej mágii rozmarín (*Salvia rosmarinus*), rojovník (*Ledum groenlandicum*), plavúň (*Lycopodium clavatum*) a iné.

- 19 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 20 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 21 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 22 Prípory, suché deti, psie ťahy, prietahy, anglická choroba, suchoty. Choroby detí, prejavujúce sa podľa tradičných názorov slabosťou a bledosťou. Dieťa so slabými končatinami a hrbom, ktoré nerástlo, malo anglickú chorobu. Ak ťažko dýchalo, zivalo a nespalo, malo psie ťahy, prietahy, prípory. Postupy liečenia týchto chorôb vychádzali najmä z mágie. Ak dieťa z priesti hynulo, v Honte ho prevliekali cez otvor v zrastených konároch, v Gemer i na Kysuciach cez diery v okrúhľom koláči. V ňom sa mala choroba zachytiť. Aby sa rozniesla, koláč zavesili pre vtáky na ker, dieťa nosili medzi ľudí alebo s ním krstná matka obišla tri razy dedinu. Alebo dieťa kúpali v moči, v odvare z líščejej hlavy, imela, hliny z deviatich hrobov alebo z rôznych zelín. V okolí Trenčína nosila matka dieťa choré na prípory okolo orecha so zariekaním Slnko, zájdi za hory, tieto prípory za orechové kôry! <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/priest/>
- 23 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 24 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 25 Rizner si neodpustí realistickú poznámku na okraj tohto príbehu: Že predtým aj týždeň v horách sáhy rúbala a tam nastydnul, to mu nešlo do hlavy.
- 26 Čary pri nezdravej krave – 1887. LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 27 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 28 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 29 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 30 LA SNK Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.
- 31 M i c h á l e k, Ján a kol. *Gemer – Malohont: (národopisná monografia)*. Martin: Matica slovenská, 2011, s. 423.
- 32 K o s o v á, Mária. Magické usmrcovanie protivníka na dialku. (Rozbor úkonu imitačnej mágie). *Slovenský národopis* 21, 1973, č. 4, s. 513–533.
- 33 Netresk – Sempervivum – Skalnica.
- 34 K o s o v á, Mária. c. d., s. 514.

Prameny:

Literárny archív Slovenská národná knižnica Martin (LA SNK Martin) Martin C 515, Rizner Ľudovít, 8 jd. 498 s.

Literatúra:

B o c á n o v á, Martina a S l o b o d o v á N o v á k o v á, Katarína. *Kostolianska dolina: (teoreticko-metodologické a praktické aspekty terénneho výskumu)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2015. 131 s.

B o c á n o v á, Martina a S l o b o d o v á N o v á k o v á, Katarína. Magické liečenie, ochrana a poškodzovanie zdravia na príkladoch z vybraných lokalít Slovenska. *Carmina vel caelo possunt deducere lunam*. In: Číhal, Petr, ed. *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácke muzeum v Uherském Hradišti, 2015, s. 23–31.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Bratislava: Veda 1995, s. 44.

H o f e r, Josef. Čím a jak léčili jesuité před 200 lety na Starém Hrozenkově. *Slovenský národopis* 11, 1963, č. 4, s. 553–564.

- H o r v á t h, Pavel. Zbierka ľudových povier a zvykov z okolia Uhrovca z r. 1823. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 1, s. 102–118.
- H o r v á t h, Pavel. Ludové liečenie na Thurzovskom dvore v Bytči v prvej polovici 17. storočia. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 2, s. 274–276.
- H o r v á t h o v á, Emília. O liečebných praktikách v Slovenskom Komlóši. *Slovenský národopis* 18, 1970, č. 3, s. 488–495.
- H o r v á t h o v á, Emília a H o r v á t h, Pavel. Lieky a liečebná činnosť turčianskych olejkárov v 18. storočí a na začiatku 19. storočia. *Slovenský národopis* 16, 1968, č. 4, s. 465–502.
- H r o z i e n č i k, Jozef. Turčianski olejkári a ich osudy. Protiolejkárske nariadenia. – „Knižička Olejkárska“. In: *Sborník Muzeálnej spoločnosti Slovenska* 32–33, 1938–1939, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 1–13.
- H r o z i e n č i k, Jozef. Z dejín slovenských šafraníkov. (Príspevok k poznaniu duchovnej produkcie slovenského ľudu). In: *Národopisný sborník* 6–7, 1945–1946, č. 2–4, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, s. 148–155.
- C h u r ý, Slavomír. Hygiena obyvateľov Slovenska a ľudová prevencia chorôb koncom 18. storočia vo svetle archívnych materiálov. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 2, s. 314–319.
- K o s o v á, Mária. Magické usmrcovanie protivníka na diaľku. (Rozbor úkonu imitačnej mágie). *Slovenský národopis* 21, 1973, č. 4, s. 513–533.
- M a r e c, Jozef. *Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na horných Kysuciach*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011. 395 s.
- M i c h á l e k, Ján a kol. *Gemer – Malohont: (národopisná monografia)*. Martin: Matica slovenská, 2011, s. 423.
- Š v a g r o v s k ý, Štefan. Michalovský manuskript o ľudovom liečení. *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 2, s. 320–323.

Elektronické zdroje:

<https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/priest/>

PhDr. Martina B o c á n o v á, Ph.D. (n. 1973), odborná asistentka na Katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Venuje sa výskumu v oblasti duchovnej kultúry, symboliky, folkloristiky, etnolingvistiky, európskeho folklóru a urbánnej etnológie. Od roku 2014 je predsedníčkou Národopisnej spoločnosti Slovenska.

Magic Words, Gestures, Herbs and Rational Ethno-medicine in Bošáca In the Light of Archive Materials from 19th Century

A b s t r a c t

In human environment the knowledge about healing people and animals was passed orally from generation to generation and practising directly on a sick man or animal. Physical and spiritual health of an individual was necessary for survival of whole societies and that is why it has always been paid focused attention. In the field of folk healing not only rational recognition of the causes of diseases and their healing can be found but there is also an irrational element which considers the possibility of magic impact on both people and animals. Specialized medical help was built on tradition of folk healing and experiment and it was not available for ordinary people till 18th century. That is why the ways of traditional folk healing survived in people's awareness for a very long time. Thus, the records of manuals for healing remain to be a rare illustration of the period and deserve a detailed research. The study provides information on healing practices in Bošáca valley as recorded by L. Rizner in the second half of 19th century. They are perceived

as a very interesting contribution to studying the relationship of people in the period and in the locality to health and illness.

Key words: health, prosperity, healing, magic, incantation

Magische Worte, Gesten, Kräuter und rationale Ethnomedizin in Bošáca im Licht der Archivquellen aus dem 19. Jahrhundert

Zusammenfassung

Im bäuerlichen und ländlichen Milieu wurden die Kenntnisse in der Heilung von Menschen und Haustieren von Generation zu Generation mündlich und durch Praktizieren direkt am kranken Menschen oder Tier weitergegeben. Die physische und geistige Gesundheit des Einzelnen war unerlässlich für das Überleben ganzer Gemeinschaften, deshalb wurde ihr konzentrierte Aufmerksamkeit gewidmet. In der Volksmedizin finden wir nicht nur ein rationales Erkennen der Krankheitsursachen und deren Behandlung, sondern in hohem Maß ist auch eine irrationale Komponente vertreten, die die Möglichkeit magischer Einflüsse auf Mensch und Tier in Betracht zieht. Bis ins 18. Jahrhundert baute die medizinische Fachhilfe auf der Tradition der Volksmedizin und auf dem Experiment auf, jedoch war sie für die einfachen Menschen im Grunde unerreichbar. Aus diesem Grund hielten sich die Methoden der traditionellen Naturheilkunde sehr lange im Bewusstsein der Menschen. Niedergeschriebene Behandlungsanleitungen sind ein wertvoller Zeitbeleg und verdienen eine eingehendere Untersuchung. Der Beitrag macht die Angaben über Heilpraktiken im Bošáca-Tal zugänglich, die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von L. Rizner aufgeschrieben wurden und ein interessanter Beitrag zum Kennenlernen der Beziehung der Menschen in dieser Zeit und an diesem Ort zu Gesundheit und Krankheit sind.

Stichwörter: Gesundheit, Prosperität, Heilung, Magie, Besprechen